

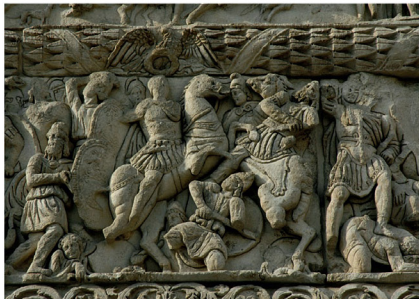
Ε΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών
Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014

*Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*

Πρακτικά ≡ Proceedings

5th European Congress of Modern Greek Studies
of the European Society of Modern Greek Studies
Thessaloniki, 2-5 October 2014

*Continuities, Discontinuities, Ruptures
in the Greek World (1204-2014):
Economy, Society, History, Literature*

Τόμος Ε΄

Επιμέλεια:
Κωνσταντίνος Α. Δημάδης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2015

Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία

Continuities, Discontinuities, Ruptures
in the Greek World (1204-2014):
Economy, Society, History, Literature

Τόμος Ε΄

Την ευθύνη της έκδοσης έχει το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΕΝΣ
E-mail: *dimadis@zedat.fu-berlin.de*

ISBN (vol.) 978-618-81771-2-3

ISBN (set) 978-618-81771-3-0

Σελιδοποίηση - τυπογραφική φροντίδα:
Jorge Lemus Pérez (*lemus777@gmail.com*)

Copyright © 2015:

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ)

European Society of Modern Greek Studies

www.eens.org

Ε΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014

Π ρ α κ τ ι κ ά

**Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία**

Τόμος Ε΄

Ε π ι μ έ λ ε ι α:

Κωνσταντίνος Α. Δημάδης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Ε΄ ΤΟΜΟΥ

Πρόλογος (Κ. Α. Δημάδης)	21
--------------------------------	----

9. Πολιτισμικές μεταφορές, διαπολιτισμικοί μετασχηματισμοί και διακαλλιτεχνικές προσεγγίσεις

9.1. Στρογγυλό Τραπέζι «Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις & διαμόρφωση του “εθνικού χαρακτήρα” στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα»

Άννα Ταμπάκη: Εισαγωγή – Παρουσίαση των στόχων της έρευνας και των πρώτων πορισμάτων της	29
Κυριακή Αθανασιάδου: Εικόνες της <i>Μήδειας</i> και η κατασκευή του γυναικείου φύλου στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα	51
Χρυσόθεμις Σταματοπούλου – Βασιλάκου, Αικατερίνη Διακουμοπούλου – Ζαραμπούκα: Διαπολιτισμική πρόσληψη της δραματοουργίας μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα: Μια πρώτη προσέγγιση	65
Ευριπίδης Γαραντούδης: Η αναβίωση της αρχαίας ελληνικής μετρικής τον 19ο αιώνα: μετρική θεωρία και ποιητική πράξη	85
Μαρία Σπυριδοπούλου: Ο Εμίλ Ζολά μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα: μια πρώτη προσέγγιση	95
Αγγελική Σπυροπούλου: Ελληνοαγγλικές λογοτεχνικές συναντήσεις του 19ου αι.- πρόσληψη και διαπολιτισμικότητα	115
Κατερίνα Καρακάση: Η <i>αρχαία δημοτική ποίηση</i> και τα <i>ωραία προϊόντα του γερμανικού Παρνασσού</i> . Σημειώσεις για την πρόσληψη του γερμανικού Ρομαντισμού στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα	133
Άλκηστη Σοφού: Ο <i>Θεατής της Ανατολής (Le Spectateur de l’Orient)</i> διαλέγεται με την Ευρώπη. Οι διακυμάνσεις μιας «εθνικής αφήγησης»	151
Αύρα Ξεπαπαδάκου, Αλέξανδρος Χαρκιολάκης: Το λυρικό θέατρο και η μουσική σαλονιού στον ελληνόφωνο περιοδικό Τύπο του 19ου αιώνα	159

**Ο Εμίλ Ζολά μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο
των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα:
μια πρώτη προσέγγιση**

Μαρία Σπυριδοπούλου *

Όπως όλες οι αναδυόμενες λογοτεχνίες του 19^{ου} αιώνα στην Ευρώπη, έτσι και η νεοελληνική σηματοδοτείται αρχικά από το ρομαντισμό και επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τη γαλλική λογοτεχνία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της γαλλικής επιρροής είναι ότι «τα γαλλικά μυθιστορήματα καλύπτουν τα εννέα δέκατα της μεταφραστικής παραγωγής» μέχρι το 1880 (Ντενίση 1995, 21). Η καταγραφή του “διαλόγου” μεταξύ των δύο χωρών, της Γαλλίας και της Ελλάδας, οι οποίες στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα προσδιορίζονται πολιτισμικά ως μητρόπολη η πρώτη και ως περιφέρεια η δεύτερη (λόγω των ιδιαίτερων κοινωνικών, πολιτισμικών και οικονομικών συνθηκών), θα εστιάσει στον Γάλλο νατουραλιστή Εμίλ Ζολά, του οποίου η παρουσία στα ελληνικά λογοτεχνικά δρώμενα της εποχής έχει χρονικό σημείο αφετηρίας το 1879 και τη σχεδόν ταυτόχρονη εμφάνιση της *Νανάς* ως πρωτότυπο και ως μετάφρασμα στον γαλλικό και ελληνικό περιοδικό τύπο. Πράγματι, ενώ δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί η δημοσίευση του πρωτότυπου στο περιοδικό *Le Voltaire* (16 Οκτ. 1879 - 5 Φεβρ. 1880), η *Νανά* εμφανίζεται ήδη στο περιοδικό *Ραμπαγάς* υπό μορφή επιφυλλίδας στις 8 Νοεμβρίου 1879, χωρίς το όνομα του μεταφραστή της, Ιωάννη Καμπούρογλου, και διακόπτεται αμέσως μετά την ενδέκατη

* Διδάκτωρ Συγκριτικής Γραμματολογίας, μέλος Ε. Ε. Π. του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και Σ. Ε. Π. στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Η συμμετοχή της γράφουσας με την παρούσα ανακοίνωση στο Πανευρωπαϊκό Συνέδριο της ΕΕΝΣ πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της έρευνας που έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ – ΕΚΠΑ – ΧΡΥΣΑΛΛΙΣ.

*Πρακτικά Ε' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτ. 2014):
Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία
Τόμος Ε' (ISBN: 978-618-81771-2-3)*

© 2015 Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (www.eens.org)

συνέχεια, στις 6 Δεκεμβρίου 1879. Η τολμηρή, άσεμνη θεματική της δημιουργεί αληθινό σεισμό στα θεμέλια της συντηρητικής ελληνικής κοινωνίας και σηματοδοτεί την αρχή μιας σειράς άρθρων και ενός θεωρητικού προβληματισμού για τα εκφραστικά μέσα, τους στόχους και τον προσανατολισμό που πρέπει να έχει η νεαρή ελληνική λογοτεχνική παραγωγή, που δυσκολεύεται να απεμπλακεί από τα ιδεολογικά κελεύσματα και την αναζήτηση του εθνικού της χαρακτήρα.

Στην παρούσα ανακοίνωση είναι συνεπώς σημαντικό να αναδειχθούν και να σχολιαστούν όλα τα κριτικά κείμενα που πλαισίωσαν θετικά ή αρνητικά την είσοδο της «φυσιολογικής σχολής» στην Ελλάδα και επέδρασαν στην υποδοχή του ευρωπαϊκού νατουραλισμού στη χώρα μας, πέραν των γνωστών κειμένων του Άγγελου Βλάχου, του Αγησίλαου Γιαννόπουλου και του Γρηγορίου Ξενόπουλου. Θα ιχνηλατήσουμε την παρουσία του Ζολά σε σημαντικά περιοδικά της περιόδου 1879-1900 και θα μας απασχολήσει αφενός ο τρόπος αντιμετώπισης και κριτικής παρουσίασης της θεωρητικής σκέψης του και αφετέρου το είδος των τεκμηρίων, η γλώσσα στην οποία εμφανίζονται, όταν πρόκειται για μεταφρασμένα άρθρα και σύντομα αφηγήματα του ίδιου, αλλά και η ενδεχόμενη ταυτοποίησή τους σε σχέση με το πρωτότυπο και ο συσχετισμός με το χρόνο εμφάνισής τους στον ελληνικό περιοδικό τύπο.

Από το *corpus* των περιοδικών της περιόδου 1879-1900 που εντάσσονται στο πρόγραμμα Χρυσασίλλης, αποδελτιώθηκαν συνολικά 17 περιοδικά (βλ. Παράρτημα Ι). Στην πρώτη δεκαετία ανήκουν 8 βραχύβια οικογενειακά περιοδικά ποικίλης ύλης, τα οποία παύουν να εκδίδονται την επόμενη, ενώ στην τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα πρωτοεμφανίζονται οι εξίσου βραχύβιες *Φιλολογική Ηχώ* και *Νεολόγου Εβδομαδιαία Επιθεώρησις*. Εξάιρεση αποτελούν από τη μια το *Αττικόν Μουσείον*, που επανεμφανίζεται το 1890 και για δύο μόλις έτη, και από την άλλη το *Ημερολόγιο του Σκόκου*, που το 1891 μετονομάζεται *Εθνικό Ημερολόγιο*. Περιοδικά όπως ο *Βρετανικός Αστήρ*, η *Εστία* και ο *Παρνασσός* αποδελτιώθηκαν από τη δεκαετία του 1880 και μετά, μολονότι εμφανίζονται νωρίτερα, για λόγους συγκεκριμένης χρονικής οριοθέτησης της έρευνας με βάση την πρώτη εμφάνιση του Ζολά στον *Ραμπαγά* το 1879, όπως ήδη έχει ειπωθεί. Τα 17 περιοδικά που ερευνήθηκαν δεν καλύπτουν ασφαλώς το σύνολο του ελληνόφωνου περιοδικού τύπου των δύο

δεκαετιών, αλλά αποτελούν ένα αρκετά αντιπροσωπευτικό τμήμα του, αν λάβει κανείς υπόψη ότι έχουν αποδελτιωθεί αθηναϊκά και μη αθηναϊκά περιοδικά. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτού του συνόλου είναι περιοδικά που έχουν εκδοθεί στην Αθήνα, 3 περιοδικά στην Κωνσταντινούπολη, 1 στη Σμύρνη, 1 στη Ζάκυνθο και 2 στη Λειψία. Τα 22 τεκμήρια εντοπίστηκαν σε 7 περιοδικά (*Εστία*, *Μη Χάνεσαι*, *Αττικόν Μουσείον*, *Ακρόπολις Φιλολογική*, *Κλειώ*, *Φιλολογική Ηχώ*, *Εβδομάς*), από τα οποία τα δύο εκδίδονται εκτός Αθήνας (Λειψία και Κωνσταντινούπολη). Τα εν λόγω τεκμήρια συνίστανται σε επιστολές, κριτικά κείμενα, βιογραφίες, φιλολογικά νέα, ρήσεις/γνωμικά, μία παρουσίαση/συνέντευξη και διηγήματα.

Κάνοντας μια προφανή κατηγοριοποίηση των τεκμηρίων σε κείμενα που αναφέρονται στον Ζολά (Παράρτημα II. Α), σε άρθρα/επιστολές του ιδίου (Παράρτημα II. Β) και σε μεταφρασμένα αφηγηματικά κείμενα (σύντομα και λιγότερο σύντομα, αλλά με μυθοπλαστικά στοιχεία, βλ. Παράρτημα II. Γ), παρατηρούμε πως η πρώτη κατηγορία έχει αναλογία σχεδόν διπλάσια από τις άλλες δύο (11: 6: 5) και απαρτίζεται από 2 βιογραφίες (μία σύντομη και μία εκτενέστερη), 1 συνέντευξη, 4 προαναγγελίες/φιλολογικά νέα και 4 κριτικά κείμενα. Σχετικά με τους αρθρογράφους, είναι όλοι ανώνυμοι εκτός από δύο, οι οποίοι χρησιμοποιούν γνωστά λογοτεχνικά ψευδώνυμα, και τους δύο επώνυμους Άγγελο Βλάχο και Γρηγόριο Ξενόπουλο.

Κείμενα για τον Ζολά

Μετά την πολύ γνωστή επιστολή προς επαρχιώτη του Άγγελου Βλάχου με τα αρνητικά σχόλια περί της φυσιολογικής σχολής και του Ζολά, που δημοσιεύτηκε στην *Εστία* του 1897, το πρώτο εύρημα είναι ένα άρθρο του Καλιβάν, λογοτεχνικό ψευδώνυμο του Βλάσση Γαβριηλίδη (Ντελόπουλος 2005, 182)¹, εκδότη του *Μη Χάνεσαι*. Στο κριτικό αυτό κείμενο του 1880 ο Γαβριηλίδης ευθυγραμμίζεται εν πολλοίς με τον διπλά αρνητικό Βλάχο τόσο περί νατουραλισμού όσο και περί *Νανάς* και απηχεί το κλίμα της εποχής σκιαγραφώντας έτσι το άγονο έδαφος πρόσληψης του Ζολά στην

1 Ο Ντελόπουλος αναφέρει ως ψευδώνυμο του Γαβριηλίδη, εκδότη του περιοδικού *Μη Χάνεσαι*, το Κάλμπαν, το όνομα του σαιξπηρικού ήρωα της *Τρικυμίας*, το οποίο χρησιμοποιούσε ο αρθρογράφος και στο περιοδικό *Φιλολογική Ακρόπολις*. Εδώ το βρίσκουμε με την ελληνική μεταγραφή του ως Καλιβάν.

Ελλάδα. Η *Νανά* είναι ένα μιανό κατασκευάσμα που απαιτεί «κράσιν υγιή» για να διαβαστεί, η θεματική της εκφράζει μια κοινωνία ασθενών, και σίγουρα «αι μικραί Αθήναι» δεν έχουν κανένα όφελος να εστιάσουν σε μια τέτοιου είδους κοινωνική παθολογία και σε προγόνους έναν μέθυσο και μια τρελή. Ο αρθρογράφος αναρωτιέται χαρακτηριστικά «Μήπως αι μικραί Αθήναι δεν έχουν την Νανά των, χθες καλουμένη Σοφία και σήμερα Φωφώ; Πρέπει κανείς να υποθέσει ότι περί αυτάς στρέφονται όλαι αι Αθήναι, και περί τας Αθήνας όλη η Ελλάς;». Το μόνο θετικό σχόλιο είναι αυτό της δεινότητας των περιγραφών του Ζολά, ενώ η γλώσσα του μεταφραστή της Ι. Καμπούρογλου είναι ένα γλωσσικό σύμφυρμα δύο τόσο ακραία αντίθετων κόσμων... Ο Γαβριηλίδης παίρνει συνεπώς θέση ενάντια στο νατουραλισμό και εμμέσως ενάντια στη σκοπιμότητα εισαγωγής του στην Ελλάδα αλλά και στη συνύπαρξη δημοτικής και καθαρεύουσας. Μολονότι αναγνωρίζει το ταλέντο του Ζολά, εναντιώνεται στη θεματολογία και στις τεχνικές του, καταδικάζοντας έτσι το ρεύμα του νατουραλισμού ως χυδαίο και ακραίο.

Στο ίδιο τεύχος εμφανίζεται και ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον κείμενο, γραμμένο από τον Σόκιν, καλλιτεχνικό ψευδώνυμο του Νίκου Λέοντα Φαρδή (Ντελόπουλος 2005, 112), που σπουδάζει στη Μασσαλία την περίοδο 1880-87, αρθρογραφεί για την *Ανατολή* και στέλνει ως ανταποκριτής του περιοδικού *Μη Χάνεσαι* ένα άρθρο με τίτλο «Συνέντευξις μετά του Ζολά». Ο Έλληνας φοιτητής γνωρίζει τη σπουδαιότητα του Ζολά και γι' αυτό, όταν τον συναντά τυχαία στην Αιξ την ημέρα της κηδείας της μητέρας του συγγραφέα στις 22 Οκτωβρίου 1880, εκφράζει τον ενθουσιασμό και την έκπληξή του, απευθυνόμενος προς τον αναγνώστη, βάζοντας δύο φορές αποσιωπητικά και καθυστερώντας έντεχνα να δηλώσει με ποιον γνωρίστηκε. Η *Émilie Aubert*, μητέρα του Ζολά, πέθανε πράγματι στις 17 Οκτωβρίου στο Παρίσι, όπου διέμενε από το 1858 με τον συγγραφέα, και το στοιχείο αυτό μαζί με την αναφορά του ονόματος του ξενοδοχείου *Negre-Coste*, το οποίο υπάρχει ακόμη στην πόλη Αιξ, ενισχύουν την ακρίβεια του περιστατικού και την αληθοφάνεια της συνάντησης. Ο Φαρδής περιμένει ωστόσο να βρεθεί μπροστά σ' έναν αξύριστο και άπλυτο άνθρωπο (εξού και η φράση «Ίδε και Παράσχον», αναφερόμενος πιθανόν στο άρθρο «Παράσχος-Ζολά» στο *Ραμπαγά*, 20 Νοεμ. 1879), εκπλήσσεται από την προσεγμένη του εμφάνιση και διερωτάται για τη λεπτότητα του χαρακτήρα

του κάνοντας συγκαλυμμένα ειρωνικά σχόλια περί της αδιάφορης στάσης του κατά τον ενταφιασμό της μητέρας του και της ιδιαίτερα μεγάλης όρεξής του στο εστιατόριο μετά την κηδεία. Μάλιστα μεταφέρει απόσπασμα από τη μεταξύ τους στιχομυθία εξ ολοκλήρου στα γαλλικά, χωρίς να παραθέσει την ελληνική μετάφραση. Η διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας ήταν υποχρεωτική αλλά και η προτίμηση των Ελλήνων γι' αυτήν ολοφάνερη. Εξάλλου, γαλλικές λέξεις παρεισφρέουν εδώ κι εκεί ανάμεσα στις στήλες των περιοδικών και ενισχύουν τα ελληνικά σε πολλά κείμενα, προσδίδοντάς τους έναν κοσμοπολίτικο χαρακτήρα (Roussel 1928, 131-132)².

Το αμέσως επόμενο τεκμήριο αποτελείται από μια πολύ σύντομη βιογραφία του Ζολά στο *Αττικόν Μουσείον* (1883), η οποία, πέραν του ανακριβούς στοιχείου της απώλειας και των δύο γονιών του όταν ήταν μικρός (αυτό ισχύει μόνο για τον πατέρα του), εστιάζει στη λαμπρή λογοτεχνική καριέρα του και στη μετάβασή του από την ένδεια στον πλούτο, αναφέροντας και σημαντικά έργα του: τη συλλογή διηγημάτων *Contes à Ninon*, τα τελευταία μυθιστορήματά του αλλά και ορισμένα θεατρικά του έργα. Είναι αξιοσημείωτη η υπόσχεση του ανώνυμου αρθρογράφου να επανέλθει στο θέμα μεταφράζοντας «λαμπράν κριτικήν ανάλυσιν των έργων του εκ της Foyer Illustré».

Η στήλη *Φιλολογικά, Επιστημονικά, Καλλιτεχνικά* του περιοδικού *Εβδομάς* και του *Δελτίου* της, φιλοξενεί επίκαιρες πληροφορίες για τη λογοτεχνική δράση του Ζολά ήδη τέσσερις φορές (δύο το 1884 και δύο το 1885), πράγμα που σημαίνει ότι το περιοδικό του Δημ. Γρ. Καμπούρογλου παρακολουθεί εκ του σύνεγγυς την πορεία και τις κινήσεις του Ζολά, μεταφέροντας ειδήσεις που τον αφορούν από τον γαλλικό στον ελληνικό τύπο. Το πρώτο τεκμήριο αναφέρει την ίδρυση ενός νέου περιοδικού «από την προσεχή 1^η Μαΐου», το όνομά του (*Revue Indépendante*) και αναγγέλλει ως συντάκτες του τους «περιώνυμους μυθιστοριογράφους Goncourt και Zola και άλλους έγκριτους συγγραφείς ως ο Maupassant, Paul Aléxis». Βάζοντας στο ίδιο επίπεδο και τους μεν και τους δε, ο ανώνυμος

2 Η πρωτοκαθεδρία της γαλλικής γλώσσας στους λόγιους κύκλους της Αθήνας, η υποχρεωτική εκμάθησή της από τις κόρες των καλών οικογενειών, που, μαζί με το πιάνο τα θεωρούσαν αμώτερα απαραίτητα εφόδια μιας καλής συζύγου, καθώς και η ένταξή της γαλλικής στο εκπαιδευτικό σύστημα της ελευθερωμένης Ελλάδας έχουν μελετηθεί επαρκώς (Provata 2011, 288-292).

δημοσιογράφος αναγνωρίζει έτσι την αδιαμφισβήτητη αξία του Ζολά, που δεν υπολείπεται σε τίποτα από τον λιγότερο ηχηρό και διόλου σκανδαλώδη Μωπασάν. Το *Δελτίον της Εβδομάδος* της 29^{ης} Απριλίου 1884 προαναγγέλλει τον τίτλο και τη θεματική του προσεχούς μυθιστορήματος του Ζολά, *Germinal*, και μάλιστα, ενόψει της συγγραφής του, αναφέρει τη μετάβασή του συγγραφέα στην πόλη Ανζίν με σκοπό την επιτόπια έρευνα και τη συλλογή πληροφοριών γύρω από την «γενομένη απεργίαν των εργατών». Στις 18 Ιανουαρίου 1885, στο τεύχος 46 της *Εβδομάδος* αναγγέλλεται η πρόσφατη έκδοση του μυθιστορήματος *Ventre di Napoli* της βερίστριας Ιταλίδας συγγραφέως Ματθίλδης Σεράο, με το σχολιασμό «κατά μίμησιν του γνωστού πολύκροτου βιβλίου του Ζολά, *Ventre de Paris*». Παρατηρούμε ότι, παρά τον προβεβλημένο ελληνικό προσανατολισμό της, αφού αυτοχαρακτηρίζεται ως το «κατ' εξοχήν Ελληνικόν φύλλον», και τη διάχυση της ελληνικότητας σε όλα τα θέματα (Σταυροπούλου 2009, 259-261), η *Εβδομάς* παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας και ενημερώνει άμεσα το ελληνικό αναγνωστικό κοινό της για την εκδοτική και δημοσιογραφική δραστηριότητα του Ζολά, για τη μετακένωση του νατουραλισμού στην Ιταλία και για τη μεταφραστική του τύχη σε άλλες χώρες. Έτσι, το τεύχος 55 της 17^{ης} Μαρτίου 1885 αναφέρεται χαρακτηριστικά στην πρόσφατη παρισινή πρώτη έκδοση του μυθιστορήματος *Germinal*, στην τεράστια εκδοτική επιτυχία του, αφού ήδη από την πρώτη βδομάδα έκανε 45 εκδόσεις, αλλά και στην επικείμενη μετάφρασή του στα γερμανικά στη Δρέσδη. Οι ειδήσεις αυτές καταδεικνύουν την άμεση ενημέρωση του ανώνυμου αρθρογράφου, που παρακολουθεί στενά τη φιλολογική κίνηση της Γαλλίας και μεταγγίζει τις πιο σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την εκδοτική και πνευματική ζωή του συγγραφέα.

Ο ρόλος του Ζολά είναι καθοριστικός στην πνευματική ζωή και εξέλιξη της Ευρώπης και δεν περνά απαρατήρητος από την μικρή Ελλάδα. Εξάλλου, όπως μας πληροφορεί ο Γάλλος νεοελληνιστής Louis Roussel (*ibid.*, 132), «πολλοί Έλληνες είναι καλύτερα πληροφορημένοι για το τρέχον ρεύμα της Γαλλίας σε σχέση με την πλειονότητα των μορφωμένων Γάλλων», πράγμα που αποδεικνύεται από την ταυτόχρονη μεταλαμπάδευση των πληροφοριών αυτών. Το στοιχείο της άμεσης ενημέρωσης του ελληνικού αναγνωστικού κοινού τεκμαίρεται και από το επόμενο κείμενο, που τιτλοφορείται

«Το νέον δράμα του Zola, *Germinal*» και δημοσιεύεται στο πρώτο τεύχος του περιοδικού *Ακρόπολις Φιλολογική* το 1888. Η αναφορά στον «παρισιανό τύπο» που ήδη «προ μηνός» ασχολείται με το νέο δράμα του Ζολά καθιστά τον Έλληνα αναγνώστη θεατή της παρισινήσκηνης και μέτοχο του πνευματικής τύχης του εν λόγω θεατρικού έργου, καθώς ο αρθρογράφος παραθέτει λεπτομέρειες περί του ψευδωνύμου του Ζολά και της απουσίας του από την πρεμιέρα. Η λεπτομερής αυτή ενημέρωση ωστόσο δεν τον αποτρέπει από το να ασκήσει σφοδρή κριτική για την άτεχνη θεατρική διασκευή του μυθιστορήματος και να αποδώσει τη χρήση εικόνων/επεισοδίων, αντί των συνηθισμένων τεσσάρων ή πέντε πράξεων, στην έλλειψη ενότητας στο μυθιστόρημα. Παρατίθεται στη συνέχεια η αναλυτική παρουσίαση του περιεχόμενου των εικόνων, όπου άλλα ονόματα είναι εξελληνισμένα (Στέφανος, Αικατερίνη), άλλα είναι μεταγραμμένα στα ελληνικά (Σιαβάλ, Αλζίρη, Μαχέ, Σουβαρίν) και άλλα είναι στα γαλλικά (*Mouguette*), ενώ όλη η περιγραφή/σύνοψη του θεατρικού έργου είναι στην καθαρεύουσα.

Τα επόμενα δύο άρθρα ανήκουν στη δεκαετία του 1890, απηχούν τη μεταστροφή του αρνητικού κλίματος και παίρνουν ανοιχτά θέση υπέρ του Ζολά και του αδιαμφισβήτητου λογοτεχνικού διαμετρήματός του. Το άρθρο του οξυδερκούς Ζακυνθινού λογοτέχνη Γρηγόριου Ξενόπουλου «Αι περί Ζολά προλήψεις» στην *Εστία*, από τη μια καταρρίπτει το αντιθετικό δίπολο ηθικό/χυδαίο που επικαλούνται επικριτές του Ζολά όπως ο Άγγελος Βλάχος, και από την άλλη αποκαθιστά το ρόλο της φαντασίας στο έργο των νατουραλιστών. Έχει ήδη σχολιαστεί επαρκώς και συσχετιστεί με τις απόψεις του Βλάχου και του Αγησίλαου Γιαννόπουλου (Γαλαίος 2008, 124-127). Θα προσθέταμε ωστόσο ότι, κατά τη γνώμη του ένθερμου υποστηρικτή του, ο Ζολά είναι σπουδαίος και ο νατουραλισμός αποτελεί έκφραση του μοντέρνου στη λογοτεχνία, αλλά δεν μπορεί να γίνει αποδεκτός σε όλους τους ανθρώπους, και ειδικά σε όσους ανήκουν στις «νηπιώδεις κοινωνίες». Βασιζόμενος στη θεωρία της εξέλιξης των κοινωνιών, ο Ξενόπουλος είναι αντίθετος συνεπώς με την σκοπιμότητα εισαγωγής του νατουραλισμού στην Ελλάδα, υποστηρίζοντας πως για όσους δεν έχουν φτάσει στην πλήρη ωριμότητα «τα έργα του Ζολά, πρέπει ν' απαγορεύονται, ως ακατανόητα, άσκοπα και βλαβερά».

Το άρθρο «Αιμίλιος Ζολά» που δημοσιεύει το περιοδικό *Κλειώ* (1891) αποτελείται από δύο σκέλη, ένα εργο-βιογραφικό και ένα κριτικό-ερμηνευτικό, και είναι εν γένει εγκωμιαστικό για «τον μέλλοντα συγγραφέα αριστουργημάτων». Μιλά για την μεγαλοπρέπεια του ύφους του, την εκφραστική του δύναμη, την οξύτητα αντίληψης του εξωτερικού κόσμου, τη γλαφυρή απεικόνιση μεγάλων ομάδων ανθρώπων. Ωστόσο, καταρρίπτει την αναγκαιότητα πιστής, δογματικής εφαρμογής της θεωρίας της κληρονομικότητας στη λογοτεχνία, καταδεικνύοντας ότι και οι ίδιοι οι θεωρητικοί της την αμφισβητούν, αφού η αντίληψη αυτή είναι ακραιφνώς θεωρητική και δεν υπάρχει μαθηματική κανονικότητα για τα φαινόμενα της ζωής, που είναι πιο πολύπλοκα όσο «ανερχόμεθα εις τας υπερτέρας τάξεις των ζώων και εξ αυτών εις τον άνθρωπον». Ο ανώνυμος αρθρογράφος τάσσεται λοιπόν κατά της υπερβολής και των ακροτήτων του νατουραλισμού, αλλά δεν παίρνει ανοιχτά αρνητική θέση για την εισαγωγή του στην Ελλάδα λόγω των εθνικών της ιδιαιτεροτήτων (βλ. ανωριμότητα της ελληνικής κοινωνίας), όπως κάνει ο Ξενόπουλος, ή λόγω της ποταπής θεματικής της *Νανάς*, ανώφελης και περιοριστικής για την μικρή Αθήνα, που δεν έχει βρει ακόμη τον λογοτεχνικό βηματισμό της, σύμφωνα με τον Γαβριηλίδη. Το συμπέρασμα που μπορούμε να εξαγάγουμε από το εν λόγω άρθρο είναι πως ο Ζολά παρουσιάζεται ως σημαντικός αλλά δογματικός συγγραφέας και γι' αυτό χρειάζεται να μετριάσουν οι ακρότητες της θεωρίας του που εφαρμόζονται στο λογοτεχνικό του έργο.

Αν από το σύνολο των προαναφερθέντων φιλολογικών-κριτικών τεκμηρίων/ευρημάτων εξαιρέσουμε το κείμενο του Βλάχου, γνωστού για τη συντηρητική του νοοτροπία και τη δυσκολία του να κατανοήσει τις εξελίξεις στο χώρο της λογοτεχνίας (Δημηρούλης 2011, 118-121), παρατηρούμε ότι το ενδιαφέρον του ελληνικού περιοδικού τύπου, με εναρκτήριο σημείο την πολεμική περί νατουραλισμού και τη διακοπή της δημοσίευσης της *Νανάς* το 1879, όχι μόνο δεν μειώνεται αλλά εντείνεται και παραμένει ζωηρό καθ' όλη την επόμενη δεκαετία: στο κείμενο του Ξενόπουλου αποτυπώνεται ξεκάθαρα η μεταστροφή του αρχικού αρνητικού κλίματος. Μικρά κείμενα με φιλολογικά και καλλιτεχνικά νέα, σύντομες βιογραφίες και χρονικά/συνεντεύξεις δημοσιευμένα στα αποδελτιωμένα ελληνικά περιοδικά ποικίλης ύλης της εποχής αναδεικνύουν τον

σημαίνοντα και διαμεσολαβητικό ρόλο του περιοδικού τύπου, που αποτελεί έναν από τους τρεις βασικούς πυλώνες συσπείρωσης της διανοήσης (Πολίτης 2006, 147-148)³. Τα κείμενα αυτά προβληματίζουν, πληροφορούν, προβάλλουν μια πιο σφαιρική, λιγότερο περιοριστική και ηθικολογική διάσταση του Ζολά και επιδρούν θετικά στην πρόσληψη των αισθητικών αξιών του⁴, διαμορφώνοντας τις συνθήκες μιας ευνοϊκότερης υποδοχής του από το ελληνικό αναγνωστικό κοινό και καταδεικνύοντας έτσι ότι η παλινδρόμηση ανάμεσα στο νέο και το παλιό αρχίζει να υποχωρεί.

Κείμενα του Ζολά

Η επόμενη κατηγορία αποτελείται από 6 κείμενα του ίδιου του Ζολά, τα οποία είναι ισομοιρασμένα ανά δύο σε επιστολές, ρήσεις/γνωμικά και δοκιμιακού χαρακτήρα κείμενα, και τα περισσότερα (4 : 2) ανήκουν στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα. Ήδη το πρώτο εύρημα/επιστολή που δημοσιεύεται στην *Εστία* το 1882 από ανώνυμο μεταφραστή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και εμφανίζεται με τον αυθαίρετο τίτλο «Μια επιστολή του Ζολά τοις νεαροίς ποιηταίς», υποδηλώνοντας έτσι το διδακτικό/συμβουλευτικό του περιεχόμενο. Η πρωτότυπη επιστολή είναι άτιτλη, γράφτηκε την 1^η Δεκεμβρίου 1881 στο Médan και απευθύνεται στον Paul Alexis, φίλο και μαθητή του Ζολά, που έγραψε και τη βιογραφία του. Προτάχτηκε μάλιστα ως εισαγωγή στα ανέκδοτα ποιήματα του Ζολά που βρίσκονται στον ίδιο τόμο με τη βιογραφία του, η οποία φέρει τον τίτλο *Emile Zola, Notes d'un ami (avec des vers inédits)* και εκδόθηκε το 1882 από τον Charpentier στο Παρίσι, την ίδια δηλαδή χρονιά που δημοσιεύεται και η επιστολή στην *Εστία*, και μάλιστα μόλις τρία χρόνια μετά το πολεμικό άρθρο του Βλάχου «Η φυσιολογική σχολή του Ζολά: επιστολή προς επαρχιώτην». Αν συγκρίνουμε τις δύο ημερομηνίες, την 1^η Δεκ. 1881 της πρωτότυπης επιστολής και την 28η Φεβρ. 1882 του τεύχους της *Εστίας*, αντιλαμβανόμαστε ότι η γαλλική έκδοση της *Βιογραφίας* του Ζολά δεν μπορεί παρά να κυκλοφόρησε τους δύο πρώτους

3 Οι άλλοι δύο είναι το Πανεπιστήμιο και οι σύλλογοι (Πολίτης 2011, 145-147).

4 Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αφομοίωσης των βασικών αρχών του νατουραλισμού του Ζολά είναι και η παράδοση των μυθιστορικών απόκρυφων που «φαίνεται να συντάσσεται σε μικρό ή μεγάλο βαθμό με το κίνημα του νατουραλισμού», και συγκεκριμένα οι *Άθλιοι των Αθηνών* (1894) του Ι. Κονδυλάκη (Βουτουρής 1995, 185).

μήνες του 1882, και είναι προφανής η ταυτόχρονη εμφάνισή της με τη μετάφραση της εν λόγω επιστολής/τεκμηρίου (ακόμη και αν είχε κυκλοφορήσει αυτοτελώς στον γαλλικό τύπο ως προδημοσίευση την ίδια περίοδο, κάτι που είναι δύσκολο να εξακριβώσουμε). Ως προς το περιεχόμενο, ο Ζολά τάσσεται καθαρά εναντίον της πλούσιας ομοιοκαταληξίας, της στεγνής επεξεργασίας της γλώσσας και του στίχου, λέγοντας πως με τη μίμηση του Γκωτιέ και του Ουγκώ, «η ποίησης ετέθη εκτός της ανθρωπότητας, καταντήσασα καθαρά εργασία της γλώσσας και του ρυθμού». Όσο για το μέλλον της, ελπίζει πως θα επιστρέψει «εις την εθνικήν καλαισθησίαν, εις την ζωντανήν μελέτην της οδύνης και της χαράς του ανθρώπου». Κρούει τον κώδωνα του κινδύνου συνεπώς εναντίον της υπερβολικής μορφικής επιμέλειας και της απομόνωσης της ποίησης από την απλότητα και το λαϊκό αίσθημα, θεωρώντας ότι η γαλλική ποίηση έχει εξαντλήσει τον θαυμάσιο ποιητικό οίστρο του 1830, ότι έχει παρέλθει προ πολλού η εποχή του ρομαντισμού και ότι οι σημερινοί απομιμητές του Ουγκώ είναι μετριότατοι ποιητές, οι οποίοι θα έπρεπε να εγκαταλείψουν την ποίηση και να στραφούν στην πεζογραφία, όπως έκανε εξάλλου και ο ίδιος ο επιστολογράφος-συγγραφέας. Οι μέτριοι, νεανικοί στίχοι του Ζολά και ο πεζογραφικός προσανατολισμός του μπορούν να λειτουργήσουν παραδειγματικά για τους ανωφελείς ποιητές «όπως χειραφετηθώσι από των ρομαντικών τύπων και πείσωσιν αυτούς να γείνωσιν [...] γενναίοι πεζογράφοι». Διόλου τυχαία η επιλογή της εν λόγω επιστολής από την *Εστία*, που από το 1881 λειτουργεί υπό νέα, πιο προοδευτική διεύθυνση, αλλά και η δημοσίευσή της ένα χρόνο πριν από την προκήρυξη του διαγωνισμού «προς συγγραφήν ελληνικού διηγήματος» (12/5/1883), δηλαδή ακριβώς τη στιγμή που η ελληνική πεζογραφία προσπαθεί να βρει το βηματισμό της με το διήγημα και η γενιά του 1880 να απεμπλακεί από τον ρομαντισμό και να στραφεί στον πεζό λόγο (Πολίτης 2006, 167).

Το επόμενο άρθρο «Η φιλολογία και η γυμναστική» έχει δημοσιευτεί στην ημερήσια εφημερίδα *Le Salut Public* στις 5 Οκτωβρίου 1865 (Mitterand, Suwala 1968, 25) με τον τίτλο «La littérature et la gymnastique»⁵ και είναι σε καθαρεύουσα. Εκθειάζει την αρμονική δραστηριότητα σώματος και πνεύματος, τους αρχαίους Έλληνες

5 Ο Ζολά συνεργάστηκε μόνο για ένα χρόνο, το 1865, με την εφημερίδα γράφοντας 17 κείμενα θεωρητικού προβληματισμού.

και το ανυπέβλητο μέγεθος της αρχαιοελληνικής τραγωδίας, και κάνει λόγο για την ανέφικτη επιστροφή στα παρελθοντικά μεγαλεία («Οι ωραίοι χρόνοι της Ελλάδος ουδέποτε επανήλθον»). Αυτή η επιλογή του περιοδικού *Κλειώ* υποδηλώνει ενδεχομένως την πρόθεσή του αρθρογράφου να αναδείξει μια διαφορετική, όχι νατουραλιστική διάσταση του Ζολά και να μετριάσει κάπως τις παραμορφωτικές απόψεις των επικριτών του περί ωμότητας και χυδαίας θεματικής. Παράλληλα, μέσω του λόγου του Ζολά, το δημοσιευμένο μετάφρασμα ανατρέχει στην πολύτιμη εθνική κληρονομιά και στις μνήμες της φυλής («νους υγιής εν σώματι υγιεί»), προβάλλοντας τεχνηέντως το όραμα μιας εθνικής αποκατάστασης και το ιδεώδες της συνομιλίας με το ένδοξο παρελθόν.

Το 1890, στο *Αττικόν Μουσείον* και συγκεκριμένα στη στήλη *Ιδέαι και Εντυπώσεις*, ανάμεσα σε μεμονωμένες φράσεις-αποφθέγματα του Ζαμπέλιου και του πρίγκιπα Κροπότκιν, βρίσκουμε και μία ρήση του Ζολά που αναφέρει ότι οι ύβρεις και η κατακραυγή των ηλιθίων κάνουν καλό, και όποιος τις δέχεται πρέπει να τις εκλαμβάνει ως «στοιχείο υγείας». Η ίδια στήλη τον επόμενο χρόνο μετονομάζεται *Σταγόνες* και παραθέτει, εκτός από τις φράσεις του Μοντεσκιού [sic] και του Σατωβριάνδου, το απόσταγμα της νατουραλιστικής θεωρίας του Ζολά περί τέχνης, που «είναι η φύσις, θεωμένη κατά την ιδιοσυγκρασίαν εκάστου».

Η σύντομη ευχαριστήρια επιστολή που απευθύνει ο Ζολά στον διευθυντή του φυσιολογικού εργαστηρίου της παρισινής Ιατρικής Σχολής για τη μελέτη του «Ο Ζολά και η φυσιολογία του εγκληματίου» δημοσιεύεται στην *Εστία* μόλις δύο χρόνια αργότερα⁶ και ανατρέπει τις ισχύουσες –τόσο στην Ελλάδα όσο και στην εν λόγω μελέτη– ιδέες περί ακραιφνώς κλινικής και αντικειμενικής μεθόδου συγγραφής των νατουραλιστικών μυθιστορημάτων. Η συλλογή στοιχείων, η επιτόπια έρευνα και η βιβλιογραφική μελέτη του εκάστοτε θέματος αποτελούν το αρχικό, προπαρασκευαστικό στάδιο της μεθόδου εργασίας του Ζολά, ενώ αυτό που παίζει καθοριστικό ρόλο είναι «Η φαντασία ή μάλλον η αυτόματος ευθυγνομία (intuition)» και, προς επίρρωση όσων διατείνεται, ο Ζολά επικαλείται

6 Ο ανώνυμος μεταφραστής προτάσσει πριν από την επιστολή ένα μικρό εισαγωγικό σημείωμα, που περιέχει διευκρινίσεις σχετικές με τον παραλήπτη και τον αποστολέα από κάτω παρατίθεται ο τόπος και η ημερομηνία σύνταξης της πρωτότυπης επιστολής: Médan, 27 Ιουνίου 1890.

τον Φλωμπέρ και την παρόμοια δική του μέθοδο («το να ζητή τις σημειώσεις είνε έργον ευσυνείδητον' αλλ' αφού τας λάβη, πρέπει να ηξεύρει να τας περιφρονή»). Τελευταίο είναι το κείμενο «Ο Ζολά περί μουσικής», απόσπασμα από το *Oeuvre* (1886), το 14^ο μυθιστόρημα του κύκλου των Ρουγκόν-Μακάρ, το οποίο προβάλλει εμμέσως την ευρυμάθεια του νατουραλιστή συγγραφέα και την πλούσια καλλιτεχνική και φιλολογική του κατάρτιση με τις αναφορές του τόσο σε μουσικούς όσο και σε ευρωπαίους λογοτέχνες όλων των εποχών.

Όλα τα κείμενα αυτής της ενότητας (εκτός από το πρώτο) ανήκουν στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα και με τη θεματική τους φωτίζουν μια άλλη όψη του Ζολά, λιγότερο δογματική και νατουραλιστική, πιο πολύπλευρη, θα λέγαμε. Εκτός από το στοιχείο της άμεσης πληροφόρησης και της διατήρησης του ενδιαφέροντος του αναγνωστικού κοινού για τον Ζολά, που απορρέει από τα κείμενα της πρώτης ενότητας, προστίθεται συνεπώς τώρα και το στοιχείο ανάδειξης μιας πολυσχιδούς προσωπικότητας, μιας λογοτεχνικής φυσιογνωμίας με πλούσιες φιλολογικές γνώσεις για την αρχαία Ελλάδα και για τη μουσική, που συνδυάζει ιδανικά την επιστήμη και τη φαντασία, τη φιλολογία και την τέχνη. Από τα αποδελτιωμένα περιοδικά αυτής της κατηγορίας παρατηρούμε ωστόσο ότι απουσιάζουν άρθρα σχετικά τόσο με την πολιτική του στράτευση και το περίφημο «Κατηγορώ» του για την υπόθεση Dreyfus (*Le Figaro*, 25 Νοεμβ. 1897) όσο και με την καλλιτεχνική του στράτευση και την υπεράσπιση του Ιμπρεσιονισμού και ιδιαίτερα των ζωγράφων Μανέ και Σεζάν.

Μεταφρασμένα διηγήματα του Ζολά

Η τρίτη ενότητα των τεκμηρίων απαρτίζεται α) από δύο μεγάλα διηγήματα («Η πλημμύρα» και «Ο Ζωντανοπεθαμένος»), που κυκλοφόρησαν στο περιοδικό *Εβδομάς* σε τρεις συνέχειες το καθένα, β) από ένα μεγάλο αφηγηματικό κείμενο («Ο ποταμός») και γ) από ένα διήγημα, που εμφανίζεται σε δύο διαφορετικές μορφές, σε δύο περιοδικά, με μεγάλη χρονική απόσταση το ένα από το άλλο, και με διαφορετικό τίτλο και γλώσσα.

Το πρώτο διήγημα φέρει τον αυθαίρετο ελληνικό τίτλο «Οι πτωχοί και ο χειμών», τον οποίο του έδωσε ο μεταφραστής του

Α. Π. Κ.⁷, ενώ το πρωτότυπο είναι άτιτλο. Είναι μεταφρασμένο σε καθαρεύουσα, ενώ τα γαλλικά ονόματα των αφηγηματικών προσώπων (Σαρλότ και οικογένεια Μορισώ) έχουν γίνει Κωστάκης και Κλαδιάς. Προέρχεται από τη συλλογή του Ζολά *Le capitaine Burle*, που κυκλοφόρησε το 1883, και αποτελεί το τέταρτο διήγημα της ενότητας *Comment on meurt*⁸, ένα είδος «récit-portrait» (Van Tooren 1998, 35) από τα περίπου 64 κείμενα που είχε στείλει στο ρωσικό φιλελεύθερο περιοδικό της τσαρικής αυτοκρατορίας *Le Messenger de l'Europe* (Ο Απεσταλμένος της Ευρώπης) την περίοδο 1875-80.

Τα επόμενα δύο διηγήματα έχουν μεταφραστεί πάλι από τον Κουρτίδη, σε απλή δημοτική αυτήν τη φορά, και δημοσιεύονται το 1884 στο περιοδικό *Εβδομάς*. «Η πλημμύρα» βρίσκεται στη συλλογή *Le capitaine Burle* που εξέδωσε εν ζωή ο συγγραφέας, ο τίτλος είναι μεταφρασμένος πιστά (*L'inondation*)⁹, ενώ τα ονόματα είναι ελληνικά: μεταφραστική πρακτική που ακολουθείται από τον ίδιο μεταφραστή και στα τρία αποδελτιωμένα κείμενα.

Ενδεικτικό του αμείωτου ενδιαφέροντος του ελληνικού περιοδικού τύπου για τα διηγήματα του Ζολά από το 1880 και ύστερα είναι και η μετάφραση του διηγήματος *La mort d'Olivier Bécaille*, που κυκλοφόρησε για πρώτη φορά σε τόμο¹⁰ στη συλλογή *Naïs Micoulin* το 1884, την ίδια χρονιά με τη μετάφρασή του στο περιοδικό *Εβδομάς*. Μεταφράστηκε σε δημοτική και απαλείφθηκε το γαλλικό όνομα

7 Τα αρχικά Α. Π. Κ. στο τέλος των κειμένων παραπέμπουν στον Αριστοτέλη Κουρτίδη. Βλ. και συνέντευξη του μεταφραστή στον Μήτσο Χατζόπουλο, στην οποία μνημονεύει τις μεταφράσεις του αυτές και την επιτυχία τους (Πάτσιου 2007, σημ. 7, 148).

8 Ανάμεσα στα μεγάλα αφηγηματικά κείμενα του Ζολά συγκαταλέγονται και ενότητες/νουβέλες που περιέχουν πολλά σύντομα και ανεξάρτητα αφηγήματα. Η ενότητα *Comment on meurt* (Πώς πεθαίνει κανείς) απαρτίζεται από πέντε ανεξάρτητα αφηγηματικά κείμενα με θέμα το θάνατο σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις.

9 Βασίζεται σε αληθινό γεγονός: στις καταστροφές που προκάλεσε η υπερχειλίση του ποταμού Γκαρόν στη νότια Γαλλία τον Ιούνιο του 1875 (Van Tooren 1998, 35).

10 Δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο ρωσικό περιοδικό *Le Messenger de l'Europe* το Μάρτιο του 1879 και σε πέντε συνέχειες τον Μάιο του 1879 στο *Le Voltaire* (Mitterand, Suwala 1968, 38). Είναι αρκετά πιθανό ο πεζογράφος Κουρτίδης να είχε στα χέρια του και τους δύο τόμους με τις συλλογές του Ζολά (*Le capitaine Burle*, 1883 και *Naïs Micoulin*, 1884), επιλέγοντας από τον πρώτο τα προηγούμενα δύο διηγήματα και από τον δεύτερο τον «Ζωντανοπεθαμένο».

τόσο από τον τίτλο, που έγινε ο «Ζωντανοπεθαμένος», όσο και από τα υπόλοιπα αφηγηματικά πρόσωπα μέσα στο κείμενο.

Το επόμενο χρονολογικά κείμενο είναι ο «Ποταμός»¹¹, φέρει τα αρχικά του μη ταυτοποιήσιμου μεταφραστή Μ. Δ. Φ., αποτελείται από 6 μέρη και ανήκει και αυτό στη συλλογή *Le capitaine Burle*. Τέλος, η *Φιλολογική Ηχώ*, όργανο των δημοτικιστών τη διετία 1896-97, δημοσιεύει σε απλή δημοτική και διατηρεί τα ονόματα στα γαλλικά στο μεταφρασμένο διήγημα «Επεισόδια του καθημερινού βίου: κακομοιρία», το ίδιο που είχε κυκλοφορήσει η *Εστία* το 1883 σε καθαρεύουσα με τον τίτλο «Οι πτωχοί και ο χειμών». Και εδώ ο μεταφραστής παραθέτει τα αρχικά του ονόματός του (Ι. Δ. Γ.).

Αξίζει να επισημανθεί πως ένας από τους κύριους μεταφραστές των διηγημάτων του Ζολά είναι ο Κουρτίδης, αφού μεταφράζει τα 3 από 5, και μάλιστα το ένα σε καθαρεύουσα και τα άλλα δύο σε δημοτική. Αποτελεί έτσι βασικό διαμεσολαβητή της γαλλικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα και της πρόσληψης του Ζολά, επιβεβαιώνοντας τον Παλαμά που λέει χαρακτηριστικά γι' αυτόν στον Ξενόπουλο: «ο Κουρτίδης στα χρόνια ύστερα από το 1880 ήταν ο εύγλωττος δεσμός που μας έφερνε σε επαφή με τη μεγάλη διεθνή φιλολογική κίνηση. Μας εφώτιζε για το θριαμβεύοντα τότε νατουραλισμό και μας εκοσκίνιζε τη δύναμη ενός Ζολά...» (Oktaroda 2003: σημ. 29, 211)¹².

Εν κατακλείδι, θα λέγαμε πως η πρόσληψη του Ζολά είναι σύνθετο φαινόμενο, εδράζεται σε διαφορετικά είδη κειμένων, τα οποία επενεργούν διαφορετικά στο αναγνωστικό κοινό και στην εξέλιξη της ελληνικής πεζογραφίας. Και αυτό διότι χρειάζεται να λάβει κανείς υπόψη του τις στενές σχέσεις του ελληνισμού (των λογίων και της μεσαιάς τάξης) με τη Δύση και το Παρίσι, και τον συνεπαγόμενο ανοιχτό διάλογο μεταξύ της γαλλικής λογοτεχνίας και της υπό διαμόρφωση ελληνικής, που δεν έχει βρει ακόμη τον πεζογραφικό βηματισμό της, δεν έχει λύσει το γλωσσικό της ζήτημα και διαπνέεται από συντηρητισμό απέναντι στην “έκφυλη” Ευρώπη και τα ευρωπαϊκά ήθη, ανάγοντας έτσι τη λογοτεχνία εν

11 Ο πρωτότυπος τίτλος είναι *La rivière* και είναι το τρίτο αφήγημα της ενότητας *Aux champs*.

12 Πρόκειται για επιστολή του Παλαμά με παραλήπτη τον Ξενόπουλο, την οποία ανέσυρε από το αρχείο του Ξενόπουλου η μελετήτρια.

πολλούς σε ιδεολογικό εργαλείο. Τα μεταφρασμένα διηγήματα της ενότητας αυτής συμβάλλουν με τη σειρά τους στην ενδυνάμωση της ελληνικής διηγηματογραφίας, αλλά ανήκουν στη νεανική και δημοσιογραφική συγγραφική περίοδο του Ζολά και προβάλλουν μια ανώδυνη, μη νατουραλιστική πλευρά του: έναν διηγηματογράφο της φύσης, είτε αυτή είναι γλυκιά και καλή στην εξοχή είτε άγρια και κτηνώδης στην πόλη, ένα διηγηματογράφο που με τον «Ζωντανοπεθαμένο» εγγράφεται στην καλύτερη παράδοση του φανταστικού διηγήματος και θυμίζει τον Μωπασάν και τον Ντ' Ωρεβιγί, ενώ στο διήγημα με θέμα τη φτώχεια, που επιφέρει το θάνατο στον μικρό πρωταγωνιστή, συνομιλεί ανοιχτά με την τελευταία δραματική πράξη της νουβέλας του Μπαλζάκ, η *Βεντέτα* (1830). Κάθε άλλο παρά νατουραλιστικά συνεπώς είναι τα διηγήματα του Ζολά που μεταφράζονται στα τέλη του αιώνα στον ελληνικό περιοδικό τύπο.

Επίμετρο I

Αποδελτιωμένα περιοδικά

- 1) *Ακρόπολις Φιλολογική* (Αθήνα 1888-1889)
- 2) *Ανατολή* (Σμύρνη, 1880-81)
- 3) *Αττικόν Μουσείον* (Αθήνα 1883-1885, 1890-1892)
- 4) *Βρεττανικός Αστήρ* (Αθήνα, 1890-92)
- 5) *Εβδομάς* (Αθήνα, 1884-92)
- 6) *Έσπερος* (Λειψία, 1881-89)
- 7) *Εστία* (Αθήνα, 1876-1895)
- 8) *Ημερολόγιο του Σκόκου* (Αθήνα, 1886-1900)
- 9) *Κλειώ* (Λειψία, 1885-1891)
- 10) *Κόσμος Ο* (Κωνσταντινούπολη, 1882-83)
- 11) *Κυψέλη* (Ζάκυνθος, 1884-87)
- 12) *Λόγιος Ερμής Ο* (Κωνσταντινούπολη, 1887-88)
- 13) *Μη Χάνεσαι* (Αθήνα, 1880-1883)
- 14) *Νεολόγου Εβδομαδιαία επιθεώρησις* (Κωνσταντινούπολη, 1891-1894)
- 15) *Παρνασσός*, (Αθήνα, 1877-1895)
- 16) *Ποικίλη Στοά* (Αθήνα, 1881-89, 1891, 1899)
- 17) *Φιλολογική Ηχώ* (Κωνσταντινούπολη, 1893-1897)

Επίμετρο II

Κατάλογος κειμένων σε ελληνικά περιοδικά (1879-1990)

Α. Άρθρα για τον Ζολά

A/A	έτος	Περιοδικό/εκδότης	αρθρογράφος	τίτλος	Είδος κειμένου
1	1879	<i>Εστία</i> , τχ. 207, έτος Δ΄	Άγγελος Βλάχος	«Η φυσιολογική σχολή και ο Ζολά: επιστολή προς επαρχιώτην»	Κριτικό κείμενο
2	1880	<i>Μη χάνεσαι</i> , τ. 1, αρ. 97	Σόκιν	«Συνέντευξις μετά του Ζολά»	Άρθρο-συνέντευξη
3	1880	<i>Μη Χάνεσαι</i> , τ. 1, αρ. 97	Καλιβάν	«Κριτική: Αιμυλίου Ζολά, Νανά, μεταγλωτισθείσα εις την ελληνικήν υπό Φλοξ»	Κριτικό κείμενο
4	1883	<i>Αττικόν Μουσείον</i> , τ. 1, Νο 8	— (ανωνύμως)	Αιμίλιος Ζολά	Βιογραφία
5	1884	<i>Δελτίον της Εβδομάδος</i> , έτος Α΄, 22 Απρ.	—	Φιλολογικά, Επιστημονικά, Καλλιτεχνικά (στήλη)	Αναγγελία
6	1884	<i>Δελτίον της Εβδομάδος</i> , έτος Α΄, 29 Απρ.	—	Φιλολογικά, Επιστημονικά, Καλλιτεχνικά (στήλη)	Επίκαιρη είδηση
7	1885	<i>Εβδομάς</i> , έτος Β΄, αρ. 46, 18 Ιαν.	—	Φιλολογικά, Επιστημονικά, Καλλιτεχνικά (στήλη)	Λογοτεχνική είδηση
8	1885	<i>Εβδομάς</i> , έτος Β΄, αρ. 55, 17 Μαρτίου	—	Φιλολογικά, Επιστημονικά, Καλλιτεχνικά (στήλη)	Αναγγελία
10	1888	<i>Ακρόπολις Φιλολογική</i> , τ. 1, αρ. 13	—	«Το νέον δράμα του Ζολα, <i>Germinal</i> »	Θεατρική κριτική
11	1890	<i>Εστία</i> , τχ. 47, 48	Γρ. Ξενοπούλος	«Αι περί Ζολά προλήψεις»	Κριτικό κείμενο
12	1891	<i>Κλειώ</i> , τ. 7, αρ. 7	—	Αιμίλιος Ζολά	Βιογραφία-κριτικό κείμενο

Β. Κείμενα του Ζολά

A/A	έτος	περιοδικό	Μεταφραστής/ συγγραφέας	Τίτλος	είδος
1	1882	<i>Εστία</i> , τχ. 332, 28 Φεβρ.	Αιμίλιος Ζολά	«Μια επιστολή του Ζολά τοις νεαροίς ποιηταίς»	επιστολή
2	1889	<i>Κλειώ</i> , τ. 5, αρ. 10	υπό Εμίλιου Ζολά	«Η φιλολογία και η γυμναστική»	άρθρο
3	1890	<i>Αττικόν Μουσείον</i> , τ. 3, αρ. 8	Ζολά	Ιδέαι και εντυπώσεις	ρήση
4	1891	<i>Αττικόν Μουσείον</i> , τ. 5, αρ. 9	Ζολά	Σταγόνες	ρήση
5	1892	<i>Εστία</i> , τχ. 29	Αιμίλιος Ζολά	«Μια επιστολή του Ζολά»	επιστολή
6	1897	<i>Φιλολογική Ηχώ</i> , τ. 3, τχ. 2	Ιωάννης Μουρελός	«Ο Ζολά περί μουσικής»	απόσπασμα εκ του <i>Θευνρε</i>

Γ. Διηγήματα

A/A	Έτος	Περιοδικό	μεταφραστής	τίτλος
1	1883	<i>Εστία</i> , τ. 15, τχ. 374	Α. Π. Κ.	<i>Οι πτωχοί και ο χειμών</i>
2	1884	<i>Εβδομάς</i> , αρ. 2, 3, 4	Α. Π. Κ.	<i>Η πλημμύρα</i>
3	1884	<i>Εβδομάς</i> , αρ. 22, 23, 24	Α. Π. Κ.	<i>Ο Ζωντανοπεθαμένος</i>
4	1895	<i>Εστία</i> , τ. 25	Μ. Δ. Φ.	<i>Ο ποταμός</i>
5	1896	<i>Φιλολογική Ηχώ</i> , τ. 3, τχ. 9	Ι. Δ. Γ.	<i>Επεισόδια του καθημερινού βίου: κακομοιρία</i>

Βιβλιογραφία

- Βουτουρή, Παντελής: *Ως εις καθρέπτην... Προτάσεις και υποθέσεις για την ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα*. Αθήνα. Νεφέλη 1995.
- Γαλαίος, Ιωάννης: «Λόγος και αντίλογος για τον νατουραλισμό». Στο: Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, Βίκυ Πάτσιου (επιμ.). *Ο Νατουραλισμός στην Ελλάδα. Διαστάσεις - Μετασχηματισμοί - Όρια*. Αθήνα. Μεταίχμιο 2007, 112-128.
- Δημηρούλης, Δημήτρης: «Εισαγωγή». Στο: Εμμανουήλ Ροΐδης - Άγγελος Βλάχος. *Η διαμάχη για την ποίηση*. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη 2011: 13-218.
- Mitterand, Henri - Suwala, Halina: *Émile Zola journaliste. Bibliographie chronologique et analytique (1859-1881)*. Paris. Vol. 87. Annales Littéraires de l'Université de Besançon 1968.
- Ντελόπουλος, Κυριάκος: *Νεοελληνικά Φιλολογικά Ψευδώνυμα 1800-2004*. Αθήνα. Βιβλιοπωλείο της "Εστίας" 2005.
- Ντενίση, Σοφία: *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880. Εισαγωγική μελέτη και καταγραφή*. Αθήνα. Εκδόσεις Περίπλους 1995.
- Oktapoda-Lu, E., "Le naturalisme en Grèce : réception et traductions". *Cahiers Naturalistes* 77 (2003): 205-218.
- Πάτσιου, Βίκυ: «Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος και η νοσταλγία του νατουραλισμού». Στο: Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, Βίκυ Πάτσιου (επιμ.). *Ο Νατουραλισμός στην Ελλάδα. Διαστάσεις - Μετασχηματισμοί - Όρια*. Αθήνα. Μεταίχμιο 2007, 145-165.
- Πολίτης, Αλέξης: *Αποτυπώματα του χρόνου*. Αθήνα. Πόλις 2006.
- Provata, Despina: "Construction identitaire et enseignement du français en Grèce au XIX siècle". Στο Κωνσταντίνος Δημάδης (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών 2011: 281-292.
- Roussel, Louis: "La littérature de la Grèce moderne". In *Revue de Paris* 5 (1928). In Oktapoda-Lu, E., "Le naturalisme en Grèce: réception et traductions". *Cahiers Naturalistes* 77 (2003): 205-218.

Σταυροπούλου, Έρη: «Συμβολή στην ιστορία του νεοελληνικού διηγήματος. Πρωτότυπα και μεταφρασμένα κείμενα στο περιοδικό *Εβδομάς*». Στο Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, Σοφία Ντενίση (επιμ.), *Το διήγημα στην ελληνική και στις ξένες λογοτεχνίες. Θεωρία-Γραφή-Πρόσληψη*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg 2009: 250-270.

Van Tooren, Marjolein: *Le premier Zola. Naturalisme et manipulation dans les positions stratégiques des récits brefs d'Emile Zola*. Amsterdam - Atlanta. Editions Rodopi 1998.

